

Selahittin Tolkun, Özbekçede Fiilimsiler, Dijital Sanat Yayıncılık, Kadıköy, İstanbul, 2009, s. 269.

Birçok dilde olduğu gibi Türkçede de kelimeler isim ve fiil olarak iki temel gruba ayrılır. Diğer kelime türleri olan sıfat, zamir, edat vs. isim grubu başlığı adı altında yer alır. İsimler tek başlarına bir anlam ifade eder veya bir varlığa, kavrama, duruma ad olabilir. Fiiller ise bir iş, oluş, kılış bildiren kelime türleridir.

Her ne kadar isimlerin tek başlarına bir anlamı olsa da, şahıstan ve zamandan bağımsız; yani çekimlenmemiş fiillerin anlamı olmasa da, Türkçede asıl hâkim cümle unsuru fiillerdir. Bundan dolayıdır ki Türkçede yargı bildirme, fiillere mahsus bir durumdur. İsimler yargı bildirmek için fiillere muhtaçtır. Bu fiiller ek fiil veya yardımcı fiil olabilir. Bu yüzden tarihî ve modern Türk lehçelerinde fiiller dil yapısının çekirdek kelime kadrosunu oluştururlar. Genelde isimlere nispeten sayıları daha az olan fiiller, Türkçe için dilin en az değişime uğramış milli kelimeleridir. Alıntı kelimeler daha çok isim soylu kelimelerde görülür. Türkçede, derin anlamlı girift cümleler; bu iki asıl unsur (isim ve fiil) arasındaki ilişkiden meydana gelir. Yani bir cümlenin asıl ögesi olan yükleme belirtilen için veya durumun oluş şekli ve zamanı, yardımcı ögeler tarafından ne kadar çok nitelenir veya tamlanır; cümle ögeleri arasındaki münasebet o derece güçlü olur ve cümlede belirtilen iş de o kadar tafsilatlı olur. Bu durum tarihî ve modern Türk lehçeleri için de geçerlidir.

Bu gramatikal gerçek Türkçenin doğru ve eksiksiz anlaşılabilmesi için bazı yapıların iyi anlaşılmasını zorunlu kılar. Bu yapıların başında da fiilimsiler gelmektedir. Çünkü Türkçede fiilimsiler, yarı yargı bildirmesiyle girift ve türemiş cümleler yapmak için en çok kullanılan gramatikal şekillerdir. Bundan dolayıdır ki Türkçenin iyi anlaşılabilmesi için fiilimsilerin iyi anlaşılması bir zorunluluktur. Bu sadece Türkiye Türkçesi için değil bütün Türkiye dışındaki Türk lehçeleri için de geçerlidir. Bu durum özellikle bünyesinde Eski Türkçeden, Çağatay Türkçesinden de yapılar bulunduran Özbek Türkçesi için ayrı bir önem arz etmektedir. Kısaca fiilimsiler iyi anlaşılmadan Özbekçe edebî bir metni doğru anlamak mümkün değildir diyebiliriz.

Konunun önemini fark eden akademisyen Dr. Selahittin Tolkun bu makalemize konu olan *Özbek Türkçesinde Fiilimsiler* adlı bir çalışmayı 2009 Ekimde neşretmiştir. Tolkun söz konusu çalışmayı, 1963'ten 2007 yılına kadar Özbek Türkçesinde yazılmış olan 60 edebî eseri tarayarak gerçekleştirmiştir. Bu eserler Özbek Türkçesinin en güzel edebî örneklerinden olup kapsadığı yıllar bakımından da Özbek Türkçesini temsil edebilecek bir genişliktedir. Bu metinlerin yetmediği yerde Tolkun, internet ortamında yer alan Özbekçe metinlere başvurmuştur. Bunun dahi yetersiz olduğu yerde Tolkun, kendisi örnekler oluşturmuştur. Müellifi bu geniş metin havuzunda tespit edebildiği örnekleri belirli başlıklar altında tasnif etmiştir.

Eseri incelerken dikkatimizi çeken bir hususa da burada değinmek istiyoruz. Yazarın da çalışmasının girişinde belirttiği gibi fiilimsiler içinde yer alan bazı ek ve şekillerin bütün eserlerde çok yaygın iken bazılarının sadece birkaç yazarda mahdut birkaç kelimeyle kullanılması durumu Türkçenin bütün eklerinde görülebilecek tabii bir durumdur. Nitekim tarafımızdan hazırlanan *Özbek Türkçesinde Valenz* adlı çalışmada biz de hâl eklerinin kullanımı için aynı sonuçla karşılaştık. Yani bazı fiiller bütün hâl ekleriyle kullanılabilirken bazı fiiller sadece bir hâl eki ile kullanılıyordu. Bunun dahi örnekleri özellikle bir yazarın eserlerinde görülüyordu. Bu durumun sebebi ise diller veya lehçeler arası etkileşim olduğunu düşünüyoruz.

Tolkun, fiilimsiler nedir ne değildir netleştirmek ve aynı zamanda çalışmasının sınırlarını belirlemek için çalışmasına fiilimsileri tanımlayarak başlamıştır. Fiilimsiler hakkında kısa bir bilgi verip fiilimsiler için Türkiye Türkçesinde kullanılan terimlere değinen Tolkun, söz konusu terimler içinde çalışmasında *filimsi* terimini tercih etmiştir.

Tolkun, çalışmasının asıl amacı olmadığı için çalışmasında fiilimsileri oluşturan ek veya yapıların tarihî gelişim evrelerine değinmeyerek, Çağdaş Özbek Türkçesi içinde bugün de kullanılmaya devam eden ek ve ek öbekleri üzerinde durmuş, yer yer daha önce yapılmış çalışmalarda muğlâk bırakılan konulara değinmiştir. Bu açıklamalar daha çok Eski Türkçeden itibaren tür ve fonksiyon değiştiren ekler üzerine veya iki şekil yerine de kullanılabilen yapılar (hem mastar hem sıfat fiil veya hem sıfat fiil hem zarf fiil gibi) üzerinedir. Bundan

başka yazar lehçeler arası tür ve fonksiyon değiştiren ekler veya yabancı dillerden girdiği hâlde eklenen yapılar hakkında da ilgili bölüm ve başlık altında açıklama yapmıştır.

Tolkun'un çalışmasının en güzel yanlarından birisi de, fiilimsiler için verdiği Özbekçe metin örnekleri kelime kelime veya anlam olarak Türkiye Türkçesine aktarmasıdır. Tolkun, araştırmacıların örnek metinleri daha rahat gözlemlemesi için ayrıca cümle içinde geçen fiilimsi bölümünün hem özgün metnini, hem de Türkçeye aktarılmış bölümünü, altını çizerek göstermiştir. Bundan başka yine tercüme yaparken Türkiye Türkçesinde birden fazla karşılığı olan yapıları “/” işaretiyle art arda sıralamıştır.

Tolkun çalışmasını üç başlık altında yapmıştır: Masterlar, Sıfat Fiiller, Zarf Fiiller. Her başlık altında da söz konusu başlığın birleşik ya da türemiş şekli veya o türe ait olmadığı hâlde o tür fonksiyonunda kullanılan yapıları ilgili başlık altında örnekleriyle verilmiştir. Yine bundan başka fiilimsi başlığı altında yer alan Masterları, Sıfat Fiilleri, Zarf Fiilleri oluşturan eklerin değişik anlam ve fonksiyonları da örneklerle açıklanmıştır. Şimdi bu başlıkları ve her başlık altında yer alan konuları görelim:

1. Masterlar:

Bu başlık altında Tolkun, daha önce Özbek Türkçesinin gramerini yazan Volkan Coşkun'un gramerinde (*Özbek Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara, 2000) doğrudan yer vermediği; sadece isim fiil grupları içinde bahsettiği masterlar hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra bu başlık altına giren -maq, -ş, -(a/u)v eklerini ve bu eklerin değişik fonksiyonlardaki örneklerini sıralamıştır. Tolkun, Türkiye Türkçesinde master eki arasında yer alan -mA ekini Özbek Türkçesinde daima fiillerden kalıcı isimler yapan bir yapım eki olarak düşündüğü için bu eki master başlığı altına almamıştır.

2. Sıfat Fiiller:

Bu bölümde yazar sıfat fiil teşkil eden ek ve ek öbeklerine yer vermiştir. Bu ek ve ek öbeklerini de kendi içinde “Basit Sıfat Fiil”, “Birleşik Sıfat Fiil”, “Türemiş Sıfat Fiil ve Sıfat Fiil Gibi Kullanılan Yapılar” diye ayrı başlıklar altında incelemiştir. Her başlık altında yer

alan eklerin değişik görev ve fonksiyonda tespit edilen örneklerini sıralamıştır. Bu başlık altında yer aldığı halde Çağdaş Özbekçenin gramer kaideleriyle açıklanamayacak ek ve yapılar müellifi tarafından izah edilmiştir.

“Basit Sıfat Fiiller” başlığı adı altında Tolkun, on tane ek (-acak, -(a)r/-ur, -asi, -di, -dik, -gan, -gu/-gi, -GUr, -mas, -miş,) sıralamıştır. Bu eklerin değişik zaman formlarıyla kullanılan örnekleri de yine bu bölümde verilmiştir.

Sıfat fiiller bölümünün ikinci başlığını oluşturan “Türemiş Sıfat Fiiller” başlığı adı altında Tolkun, yirmi üç ek veya ek öbeğine yer vermiştir. Her ek için ayrı bir başlık açan yazar, söz konusu eklerin değişik şahıs ve zamanlarla kullanımına örnekler vermiş ve bazı ekler için de ayrıca açıklama yoluna gitmiştir.

Bu bölümün üçüncü başlığını oluşturan “Birleşik Sıfat Fiiller” başlığı adı altında Tolkun, sekiz birleşik ek öbeğine yer vermiştir. Her ek öbeğinin değişik görev ve fonksiyonunu gösteren örnekleri sıralamıştır. Ayrıca bu birleşik terkiplerin nasıl oluştuğu ve Çağdaş Özbek Türkçesindeki kullanımını hakkında bilgi vermiştir.

Sıfat fiillerin son başlığı olan “Sıfat Fiil Gibi Kullanılan Yapılar” başlığı adı altında Tolkun, -maq, -ş mastar eklerinin sıfat fiil fonksiyonunda kullanılan örneklerini vermiştir.

3. Zarf Fiiller:

Bu bölüm, bu çalışmanın en hacimli bölümüdür. Yazar bu bölümde de konuyu dört başlık altında incelemiştir. Her başlık altında da konuyla ilgili bilgiler verdikten sonra ekin veya ek öbeklerinin değişik zaman ve şahıslara göre çekimlenmiş eklerini değişik fonksiyonlarına göre sıralamıştır.

Birinci başlık olan “Basit Zarf Fiiller” başlığı altında Tolkun dokuz eke yer vermiştir. Her ek için ayrı başlık açan yazar, söz konusu ekin oluşumu ve Özbek Türkçesindeki kullanımını hakkında bilgi verdikten sonra bu eki almış değişik görevdeki örnekleri sıralamıştır.

İkinci başlık olan “Türemiş Zarf Fiiller” başlığı altında Tolkun, değişik fonksiyon ve görevdeki kelime veya eklerle birleşerek ortaya

çıkan zarf fiillere yer vermiştir. Bu şekiller hâl eki biçimindeki zarf fiiller veya değişik görevdeki edatlarla birleşerek örnekler oluşturabilmektedir. Bu gibi örnekler de başlıklar halinde bu bölümde sıralanmıştır.

Bu bölümün üçüncü başlığı olan “Birleşik Zarf Fiiller” başlığı altında da müellif, çeşitli eklerle birleşerek zarf oluşturan örnekler yer vermiştir. Bu birleşik şekiller mastar (-maq, -ş,-(a/u) v) + edat, sıfat fiil + edat, -gan + edat, -gü + edat, -mas + edat, -maslik + edat, sıfat fiil eki + edat, fiil çekim eki + edat şeklinde gelebilmektedir. Tüm bu şekillerin örnekleri bu bölümde sıralanmıştır.

Bu bölümün son başlığı olan “Zarf Fiiller Gibi Kullanılan Yapılar” başlığı adı altında Tolkun zaman, istek veya haber kiplerinin zarf fiil şeklinde kullanılan örneklerine yer vermiştir.

Tolkun kitabının sonuna bir ekler dizini koyarak çalışmasını tamamlamıştır.

Sonuç olarak Özbek Türkçesinin doğru bir şekilde anlaşılması için son derece önemli olan bu çalışmayı başarılı bir şekilde tamamladığı için Dr. Selahittin Tolkun’u tebrik eder çalışmalarının devamını dileriz.

KAYNAKLAR

- Coşkun, Volkan, *Özbek Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Çimen, Feyzi, *Özbek İstem (Valenz)* Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi] İstanbul, 2009.
- Ercilasun Ahmet Bican, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Ercilasun Ahmet Bican, (Editör), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.
- Kononov, Adrei Nikoloevich, *Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka*, Izd-vo Akademii nauk SSSR, Moskva, 1960.
- Özbek Tilining İzahli Lügati I-V: 2008, Taşkent.
- Öztürk Rıdvan, *Uygur ve Özbek Türkçesinde Fiil*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- Tolkun Selahittin, *Özbekçede Fiilimsiler*, Dijital Sanat Yayıncılık, Kadıköy, İstanbul, 2009.
- Yaman Ertuğrul-Nizamiddin Mahmud, *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Yaman Ertuğrul, *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Zeynalov Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (Çev. Yusuf Gedikli), Cem Yayınları, İstanbul, 1993.

Feyzi ÇİMEN*

---

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, feyzicimen1981@hotmail.com.